

In memoriam Hans den Toom

We kregen het ongelooflijke bericht dat op 23 maart jl. Hans den Toom is overleden. Nog geen twee weken daarvoor hield hij samen met Hein Sommer nog een presentatie over de rivierrombout op de landelijke libellenstudiedag in Utrecht.

Hans was de coördinator van de insectenwerkgroep van de Natuur- en Vogelwacht in de Alblasserwaard. Hij was een belangrijke initiator en coördinator van het libellenonderzoek in deze omgeving. Door zijn inzet en enthousiasme wist hij altijd andere mensen te betrekken bij het onderzoek. Hij organiseerde onder andere een onderzoek naar de bruine korenbout in de Dordtsche Avelingen. Zijn inzet kan niet beter verwoord worden doordat hij van 10 mei tot 24 mei elke dag met één of meer andere mensen in een bootje en te voet het gebied afstruinde. Hij schreef daarover een verslag dat in kleine kring is verspreid. Als eerbetoon aan Hans wordt dit verslag hieronder in deze nieuwsbrief gepubliceerd. Voorafgaand aan dit artikel een stuk uit zijn veldaantekeningen zoals hij die tijdens zijn observaties naar de Bruine korenbout bijhield.

Ook de rivierrombout had zijn speciale interesse. Sinds hij eenmaal hoorde dat de rivierrombout zich sterk had uitgebreid naar het westen was hij vrijwel elke mooie dag wel ergens langs de rivieren in de buurt van Gorkum te vinden. En ook hier betrok hij weer andere mensen bij. Samen met anderen was hij van plan zijn kennis over de rivierrombout op schrift te stellen voor de Brachytron. Het artikel komt er nog wel, maar we zullen de kennis en inbreng van Hans hierbij zeker missen.

We wensen zijn vrouw en kinderen alle sterkte toe bij het verwerken van dit grote verlies.

Namens het bestuur van de NVL,
Robert Ketelaar

Het "Korenboutjournaal"

— Bij het "In memoriam Hans den Toom" —

Hans den Toom hield een soort dagboek bij tijdens het onderzoek naar de bruine korenbout. Dit noemde hij het "korenboutjournaal" Hieronder volgt een dag uit zijn journaal.

donderdag 13 mei 1999

Deelnemers: Frans Bax, Hein Sommer en Hans.
Weer: Wisselend bewolkt met af en toe een spatje regen.

Gevaren door de kreek, de vuilnisbelt rond, vervolgens nog een keer gevaren. Gestopt rond 11.30 uur. Toen was het geen spatje meer, het werden spatters. 's-Middags opklaringen.

Frans: "We kunnen ook de duikboot nemen", wijzend op een volgelopen roeiboot.

Omdat het Hemelvaartsdag was nog even blijven hangen. Gesproken met een palingpeurder, die uitlegde hoe hij aan zijn wormen kwam:

stroom in de grond, ze kwamen vanzelf. Vanavond ging-ie weer peuren. Af en toe nam-ie zijn hondje mee op de boot. Alleen, het hondje werd wel eens gepest door een ransuil die rakelings over het beestje heenvloog. Zag hem zeker voor een muis aan. Zelf schrok-ie van de korenbouten die door zijn tuin, hij woonde aan de dijk, konden scheren. Ze deden wel niets, maar toch... Vroeger was het terrein mooier, de kreek was te ondiep geworden. Hij had voorgesteld om met de dijkverzwinging de kreek maar gelijk uit te baggeren.

Er werd druk gefietst over de dijk en gewandeld in de Avelingen. Een passant: zitten hier ook roerdompen? Nee, wel korenbouten. De wat?

Bijzonderheden: Rond 14.00 uur een korenbout die als een streep over de vuilnisbelt vloog. Op ca. 30 centimeter hoogte, van noord naar zuid.

De bruine korenbout *Libellula fulva* in de Dordtsche Avelingen

— Bij het "In memoriam Hans den Toom" —

Inleiding

In een natuurterrein aan de westkant van Gorinchem wordt elk jaar de bruine korenbout waargenomen. Het terrein, de Dordtsche Avelingen, is een buitendijks gebied met een populierenbos, grienden, hooi- en weilanden, kleiputten, sloten en krekken. Het ligt op de grens tussen de gemeenten Gorinchem en Hardinxveld-Giessendam.

Ongeveer centraal in de Avelingen loopt een verhard pad van de dijk naar de rivier. Het bijzondere van dit pad is dat er praktisch geen horizonvervuiling is. Aan weerskanten weilanden, sloten met een in de zomer prachtige vegetatie (ondermeer Watergentiaan en diverse fonteinkruiden). We horen het geluid van een altijd dynamische rivier. Goed is te zien dat het land vanaf de rivier naar de dijk afloopt.

De Dordtsche Avelingen is eigendom van Staatsbosbeheer. De graslanden en hooilanden zijn verpacht aan een boer die graag, en 't liefst ook nog zoveel mogelijk, maait. Een gedeelte van het grasland wordt beweide. Het gebied is rijk aan libellen. In 1999 werden veertien soorten geteld; van elf is er een populatie.

Onderzoeksvragen

De bruine korenbout is een libel die vooral in de laagveengebieden en bij grotere wateren op de zandgronden wordt waargenomen. De Dordtsche Avelingen is het enige gebied in Zuid-Holland waar hij wordt waargenomen en is waarschijnlijk de enige populatie in het rivierengebied. Op de Rode Lijst wordt *Libellula fulva* ingedeeld als kwetsbaar.

De bruine korenbout intrigeerde ons als insectenwerkgroep van de Natuur- en Vogelwacht "De Alblasserwaard". Mede gezien het belang voor Nederland van de populatie in de Dordtsche Avelingen hebben we in 1999 een paar vragen proberen te beantwoorden:

- Waar sluipt de libel uit?
- Waar vindt de paring plaats?
- Op welke wijze en waar worden de eitjes afgezet?

Historische gegevens

De bruine korenbout is al sinds 1983 uit het gebied bekend (waarnemingen Jaap Tromp en Jan Trapman). In 1985 werden door Jan Trapman maar liefst 45 exemplaren op één dag geteld. In de laatste jaren worden niet meer dan 25 exemplaren gezien (waarneming Bas Boerman). Het lijkt er op dat de bruine korenbout in de Dordtsche Avelingen in de laatste jaren achteruit is gegaan.

Methode

Van 10 tot 28 mei 1999 werd elke dag de Schelluinsche Kreek en later ook de kolk ernaast tweemaal langsgerevaren. In de ochtend om uitsluitende dieren te tellen en fotograferen, in de middag om de imago's te tellen. Daarnaast liepen we van 23 mei tot 24 juni vijfmaal een lange monitoringroute (2200 meter) door het gebied om de imago's te tellen.

Het uitsluipen

De eerste juveniele exemplaren werden in voorgaande jaren dikwijls waargenomen rond de Schelluinsche Kreek. Langs de oevers staat voldoende riet, een erkende "uitsluitplant". En Jaap Tromp noteerde er in 1984 een paring. Volgens Geijskes & van Tol (1983) leven de larven diep ingegraven in modder en bezinksel van langzaam stromende beken, riviertjes, zwakstromende sloten en leemplassen. De kreek past in dit plaatje: zwakstromend door eb en vloed en voldoende modder. Besloten werd om hier in de ochtenden de rietkragen vanaf het water af te speuren met extra aandacht voor de door de ochtendzon beschenen westkant.

De eerste week van ons onderzoek leverde weinig op. We noteerden bijna dagelijks rond de vuilnisbelt wel een korenbout, maar niet meer dan één. Het veranderde in de tweede week. Op 17 mei werd een pas uitgeslopen bruine korenbout gevonden in het liesgras in de kolk ten noorden van de belt. Besloten werd om naast het varen in de kreek ook aandacht te besteden aan de kolk en op 19 mei werd hier een pas uitgeslopen exemplaar gevonden. Dezelfde dag werden in totaal zes korenbouten geteld; het weer was vrij zonnig. Op 21 mei 1999 namen we een, bijna complete, uitsluiting waar, de kop was net uit het larvenhuidje op het moment dat we het dier zagen. Op ongeveer 60 cm vanaf het water sloop de libel uit. Op het moment dat we weggingen mochten we nog een pas uitgeslopen exemplaar noteren.

Vol goede moed vervolgden we ons onderzoek op zaterdag 22 mei. Het weer was echter minder, geen zon, een lagere temperatuur. Geen uitsluitingen. Wel vonden we rond de kolk nog drie larvenhuidjes. Deze zijn zeer goed te herkennen: op het achterlijf bevinden zich drie stekels, een mogelijke bescherming tegen vissen.

De kolk is een door bomen omgeven water van ongeveer 5 x 2 meter. Het overtollige water van de Avelingen wordt via een gemaal aan de oostkant van de kolk op de kreek uitgeslagen. Dit gebeurt via een duiker. Wanneer het rivierwater hoger staat komt er door een niet meer

perfect sluitende klep water in. Dit zijn geen grote hoeveelheden. Maar er is sprake van enige dynamiek. Mocht het water er stromen, dan stroomt het via inlaat of door bemaling. De kolk ligt zeer beschermd. De variabele waterjuffer *Coenagrion pulchellum* sluipt er massaal uit en er is een huidje gevonden van de Glassnijder *Brachytron pratense*.

Monitoring

De monitoringroute loopt kris-kras door het gehele gebied langs alle plaatsen waar in de jaren daarvoor bruine korenbouten werden gezien. Tijdens de uithardingsfase zitten de meeste bruine korenbouten bij de vuilnisbelt. Het klimmen der jaren dan wel het tellen der dagen is goed waarneembaar: het achterlijf van de mannetjes gaat blauwen (op 26 mei werd het eerste volledig blauw berijpte mannetje waargenomen), het paren laat er zijn sporen op na: het vrouwtje houdt het mannetje met haar poten aan het achterlijf vast, het blauw vertoont zwarte vegen. De kleur van de vrouwtjes wordt bruiner, doffer. Het geel uit de voorvleugels verdwijnt. De kleur van het achterlijf wordt egalier, de zwarte rugstreep vervaagt.

De monitoringroute werd vijfmaal in zijn geheel gelopen. Dit leverde de volgende gegevens op:

23 mei 1999	19 exx.
31 mei 1999	21 exx.
10 juni 1999:	10 exx.
14 juni 1999:	3 exx.
24 juni 1999:	7 exx.

In juni nemen de aantallen ineens af. Het komende jaar hopen we hier nader onderzoek naar te doen. Door frequenter te monitoren kunnen we er wellicht achterkomen of de korenbouten na verloop van tijd wegtrekken. Er zijn waarnemingen te Hardinxveld-Giessendam en het Kraayebos, een recreatiegebied tussen Hardinxveld-Giessendam en Sliedrecht. Wanneer trekken ze weg? En welke? Blijven de mannetjes om te kunnen paren (de telling van 24 juni: vijf mannetjes, twee vrouwtjes!), trekken de vrouwtjes na eiafzetting weg? Verder vraag ik me af of de aantallen van halverwege de jaren tachtig nog zullen worden gehaald. Het lijkt er immers op dat in goed 15 jaar de populatie is gehalveerd!

De monitoring van 31 mei bood iets bijzonders: twee paringen.

Laat in de middag, na half vijf. De eerste hebben wij overigens niet eens gezien: de korenbouten schrokken zo van ons dat ze zich pardoos in de vegetatie lieten vallen. Het mannetje vertrok er als eerste, even later gevolgd door het vrouwtje.

Extra opmerkelijk geworden zagen we, slechts enkele meters verder, een tweede paring, in de wilgen. Maar de korenbouten vlogen al snel weg, als tandem in een zigzaggende vlucht. Tijdens de paring zijn ze zeer schuw.

Samenvatting

-In de periode 19 mei tot en met 23 mei 1999 zijn de meeste korenbouten uitgeslopen. Op 23 mei werden er in totaal negentien exemplaren geteld. Het weer was redelijk goed. -In totaal zijn er vijf exuvia (huidjes) in de vegetatie van de kolk gevonden. Vier uitsluitingen vonden uit de zon plaats. -Het lijkt er op dat korenbouten bij elkaar klonteren tot ze paringsrijp zijn. Favoriet is de vuilnisbelt. Maar ook de

strook, die ligt tussen de sloot die uitmondt op de kolk en de griend aan de dijk is populair, vooral bij mannetjes. Langs het water worden ze weinig waargenomen. Hier past een kanttekening. Met het water bedoelen we de Schelluinsche Kreek. Ten westen van de vuilnisbelt ligt een kleiput, aan drie kanten omgegeven door wilgenstruiken. Zeer beschut. Helaas gaat het pad naar deze put door brandnetels van ruim een meter hoog. Wegens ontoegankelijkheid hebben wij dit gedeelte helaas niet in ons onderzoek kunnen betrekken. -Wellicht zwerven de vrouwtjes uit na paring. Er zijn waarnemingen ten westen van de Avelingen.

Hans den Toom

Libellenvoortplantingsnieuws in Zuid-Kennemerland in 2000

Hieronder de voortplantingsresultaten van drie van de gebieden in Zuid-Kennemerland uit de voorzomer van dit jaar.

Amsterdamse Waterleidingduinen (AWD):

Van de volgende bijzondere soorten zijn er dit jaar larvenhuidjes gevonden:

1. Vuurjuffer *Pyrrhosoma nymphula*
340 larvenhuidjes over 7 plasjes
2. Vroege glazen maker *Aeshna isosceles*
6 larvenhuidjes over 2 plasjes
3. Glassnijder *Brachytron pratense*
89 larvenhuidjes over 11 plasjes
4. Noordse witsnuitlibel *Leucorrhinia rubicunda*
13 larvenhuidjes over 3 plasjes

Duin en Kruidberg:

In dit gebied hebben Thijs van Trigt en Ruud Maaskant (duinwachter in de Kennemerduinen) voor de eerste keer de voortplanting kunnen vaststellen van:

1. Vuurjuffer *Pyrrhosoma nymphula*
2. Grote Keizerlibel *Anax imperator*
3. Glassnijder *Brachytron pratense*
4. Noordse Witsnuitlibel *Leucorrhinia rubicunda*

Het totaal aantal soorten blijft 21 en het totaal aantal voortgeplante soorten komt op 12.

Kennemerduinen:

In dit gebied heeft Ruud Maas kant (duinwachter in de Kennemerduinen) voor het eerst in de Kennemerduinse geschiedenis de Venwitsnuitlibel *Leucorrhinia dubia* waargenomen. Met 2 individuen vlogen ze rond bij het Spinnen koppenvlak. Tevens heeft hij voor de 1e keer de voortplanting kunnen vaststellen van:

1. Vuurjuffer *Pyrrhosoma nymphula*
2. Glassnijder *Brachytron pratense*
3. Platbuik *Libellula depressa*

Hiermee komt het totaal aantal soorten op 19 en het totaal aantal voortgeplante soorten op 14.

Thijs van Trigt

Van de e-mail-cirkel geplukt

Deze voorzomer zijn weer veel leuke libellenzaken gezien. Voor mensen die e-mail hebben kunnen zich aanmelden bij whydah@wxs.nl om de laatste nieuwtjes te horen. Voor de mensen die geen e-mail hebben hieronder enkele berichtjes die in mei zijn rondgestuurd. De meeste stukjes zijn 'kattebelletjes', wellicht is het beter er niet direct naar te citeren, maar zo mogelijk voor nadere informatie contact op te nemen met de schrijvers.

Nieuws uit de Vlaamse Kempen

In mijn regio (zijnde de Vlaamse Kempen rond de buurt Geel-Mol-Dessel) heb ik dit jaar reeds verscheidene leuke soorten mogen waarnemen. Zo vliegen er bijvoorbeeld reeds vele Vuurjuffers, Variabele waterjuffers, Smaragdlibellen, Weidebeekjuffers, Plasrombouten en Bruine winterjuffers rond (eigenlijk bijna overal). Daarnaast heb ik ook al verscheidene waarnemingen van Glassnijder mogen verrichten.

In het weekend van 13-14 mei was het dan eindelijk prijs: een onbekende populatie Beekrombouten (15-20 ex.) gevonden te Mol op de Witloop. Na enig gericht zoekwerk heb ik eveneens een drietal mannetjes Noordse witsnuitlibel ontdekt in het Buitengoor, te Mol, wat voor mijn regio een nieuwe soort was.

Mijn verbazing was zowaar nog groter toen ik zondag een mannetje Gevlekte witsnuitlibel voor mij zag zitten. Sinds 1989 was deze soort namelijk uitgestorven geacht in België! Even later bemerkte ik zelfs een copula van deze soort! Wie weet hebben we er in België een verloren soort in de toekomst weer bij. Achteraf blijkt dat een vriend van me, Hans Van Gossum, op maandag (15 mei) ook een exemplaar had gezien op de Kalmthoutse heide.

Hans Matheve

Een goed jaar voor de gevlekte witsnuitlibel

Leucorrhinia pectoralis

De gevlekte witsnuitlibel lijkt dit jaar een zeer goed jaar te hebben.

Hieronder een zeer kort overzicht van de mij nu bekende waarnemingen:

IJsbaan Castricum (3 exx, Harm Niesen)
Knarbos, Flevopolder (1 exx., Hans Raaijmakers)
Staverdense Leemputten (1 ex. Harry Wouda)
Luijcksgestel (1 ex. Jaap van der Linden)
Haaksbergerveen (5 exx. Jan-Luc van Eijk)
Pluismeer (1 ex. Marcel Wasscher, Kees Goudsmits en Gerhard Jurzitza)
Ten oosten van Groningen (2 exx., Jan Gerard)
Wieden, nieuwe locatie (tientallen, Tienieke de Groot)
Weerribben, alle bekende locaties bezocht en talrijk, tevens enkele nieuwe petgaten (Kees Goudsmits en Robert Ketelaar).

Robert Ketelaar

Sympecma nieuw op de Waddeneilanden

Afgelopen weekend op Schiermonnikoog doorgebracht. Bij het Ijsbaantje vingen we een oud mannetje Bruine winterjuffer *Sympecma fusca* (mooie blauwe ogen!), de eerste *Sympecma* van de waddeneilanden (er zijn meerdere claims natuurlijk, en er is een ongedetermineerde *Sympecma* door Arjan Stroo gezien op Ameland, een aantal